

Slomškova zveza 1900–1926: delovanje katoliško usmerjenega učiteljstva na Slovenskem v prvi četrtni 20. stoletja

(Dr. Branko Šuštar o svoji doktorski disertaciji)

Slovensko učiteljstvo je bilo konec 19. in v začetku 20. stoletja razpeto med idejno, kulturno in politično delovanje na eni strani liberalizma in na drugi strani političnega katolicizma. V prepletanju, konkurenci, nasprotovanju in kdaj kar bojevitim nasprotju učiteljstva obeh usmeritev je v tem delu v ospredju pogled na številčno vedno manjšinsko katoliško učiteljsko organizacijo Slomškovo zvezo in njeno delovanje med tedaj še večinoma katoliškimi Slovenci, tudi volivci največkrat večinske SLS. Desetletja je bila pri obravnavah zgodovine učiteljstva bolj v ospredju dejavnost sicer večinske liberalne učiteljske organizacije (tudi z elementi socialdemokratske, komunistične usmeritve), kdaj tudi v obravnavah večkrat kar ideološko razumljenih »pozitivnih tradicij slovenskega učiteljstva«. Katoliška usmerjenost učiteljstva v obdobju socialističnega šolstva ni bila deležna posebne pozornosti ne kot historični pojav, še manj pa v pedagoški realnosti. Kljub temu delovanje Slomškove zveze ni bilo prezrto, saj so pogloblitve črte njenega razvoja predstavljene že v delih pedagoginje prof. dr. Milice Bergant o šolski reformi (1958) in zgodovinarja prof. dr. Mirka Stiplovška o sindikalnem gibanju na Slovenskem (1979), a večje pozornosti je katoliško usmerjeno učiteljstvo deležno predvsem od zadnjih let 20. stoletja.

V razvoju učiteljstva kot poklicnega stanu je liberalna šolska zakonodaja od konca šestdesetih let 19. stoletja prinesla spremembe z vedno bolj necerkveno usmerjenimi učitelji, odvisnimi ne več od cerkvenih, temveč od državnih in deželnih oblasti. Učiteljska povezovanja v društva po posameznih okrajih so bila stanovska in strokovna vez učiteljstva, ki se je le polagoma enakopravno uveljavljalo med slovenskim izobraženstvom. Ko je poleg liberalne usmerjenosti konec 19. stoletja med učiteljstvom prevladala tudi povezava z liberalno stranko, je prihajalo do ločitve duhov. Razkol je spodbudila liberalna večina učiteljstva, ki je Zavezo slovenskih učiteljskih društev, od 1889 sicer stanovsko društveno zvezo učiteljstva, odkrito pripeljala v liberalni strankarski tabor; kolege, ki so se zavzemali za katoliško usmeritev, pa pravzaprav izgnala. V okrilju II. katoliškega shoda se je septembra 1900 pod vplivom kroga škofa Jegliča – tega je sicer sprva liberalna stran z učiteljstvom vred ob prihodu v Ljubljano 1898 vzela za svojega – oblikovalo društvo Slomškova zveza. Že pred božičem 1899 je pričel izhajati njihov pedagoški list Slovenski učitelj. Slomškova zveza je bila društvo slovenskih učiteljev, katehetov in prijateljev šole. Člani društva so že z

imenom pomembnega slovenskega pedagoga in poznejšega škofa Antona Martina Slomška (1800–1862) pokazali tudi svojo programsko usmeritev za narodno in versko šolo. V njej se naj otroci katoliških staršev poučujejo v katoliškem duhu. Društvo je zagovarjalo sodelovanje učiteljstva in duhovščine na šolskem področju. Za take cilje si je prizadevalo katoliško gibanje s katoliškonarodno, pozneje Slovensko ljudsko stranko, narodno napredna (liberalna stranka) pa je v njenih prizadevanjih videla politični klerikalizem. Način pisanja tedanjega časopisja je bil v obravnavanem obdobju večkrat pod ravnijsko rumenega tiska: glasilo Zaveze Učiteljski tovariš in Slovenski učitelj sta pogosto komentirala pisanje drugega, medsebojna nasprotovanja pa razkriva tudi ohranjena korespondenca učiteljstva.

Kakor je deželna oblast na Kranjskem 1895–1908 (nemški veleposestniki in slovenski liberalci) podpirala prevladujoče liberalno učiteljstvo, zbrano v učiteljski Zavezi, tako je imelo po 1908 in zmagi političnega katolicizma Slovenske ljudske stranke (SLS) posebno podporo deželnih oblasti učiteljstvo v Slomškovi zvezi. Predvsem v osrednji slovenski deželi, na Kranjskem, je Slomškovi zvezi uspelo združiti katoliško usmerjeno učiteljstvo, na Goriškem in posebno na Štajerskem pa je bila pri tem manj uspešna. Spremenjene politične razmere so na Kranjskem po letu 1908 omogočile razmah Slomškove zveze, ki je oblikovala svoje podružnice (9) in povečevala število članstva (1913: dobrih 400 učiteljic in učiteljev, t.j. 35 odstotkov učiteljstva in še 129 duhovnikov kot katehetov). Predsednik Slomškove zveze Fran Jaklič (1868–1937) je kot prvi učitelj postal na listi katoliške SLS na Kranjskem deželnozborski (1901) in nato še državnozborski poslanec (1907) in to ostal do konca monarhije.

Vprašanje zvišanja resnično skromnih učiteljskih plač je ostajalo ves čas v ospredju učiteljskih prizadevanj. V času svoje oblasti ni tega uredila niti liberalna stran, ki jo je večina učiteljstva dejavno podpirala, temveč so to vprašanje povezovali z bolj demokratično, a za liberalno stran politično škodljivo volilno reformo. Kranjski deželni zbor z večino SLS je sicer vpeljal draginjske dodatke k učiteljskim plačam tudi za neporočeno učiteljstvo, ki jih dotlej ni prejemale, a so bili decembra 1912 ti dodatki pristransko razdeljeni »najbolj vrednim«. Že sprejeti deželni šolski zakon je 1914 uzakonil tudi ureditev učiteljskih plač, a je njegovo uresničitev onemogočila vojna. Draginjske dodatke poročenim (iz leta 1905) in 365 neporočenim učiteljicam in učiteljem (iz 1912) je poenotil vojni čas hude draginje, ko je deželni zbor 1. 8. 1915 priznal te 25-odstotne dodatke enake za vse službujoče učiteljstvo. Prejšnje razlike so bile deležne obsežnih časopisnih zapisov z udarnimi naslovi, to rešitev pa so spremljale le majhne novice. Kljub temu so očitki o politično pogojeni razdelitvi še vrsto let ostali na straneh učiteljskega tiska.

Osrednje delovanje društva so bila zborovanja podružnic s strokovnimi predavanji in hospitacijami, predavanja na zborovanjih osrednjega društva ter glasilo Slovenski učitelj, ki je objavljala tudi ta pedagoška razmišljanja učiteljstva. List je izhajal sprva kot glasilo krščansko mislečih učiteljev in vzgojiteljev pod uredništvom F. Jakliča. Med 1908 in 1918 je bil glasilo slovenskih krščanskih učiteljskih in katehetskih društev, s katehetskim (A. Čadež) in učiteljskim

urednikom (J. Novak 1908–1912). Po prvi svetovni vojni sta Slomškova zveza in Slovenski učitelj postala le učiteljsko društvo in »glasilo jugoslovanskega krščanskega učiteljstva« pod uredništvom F. Fabinca, od 1921 F. Lužarja. Značilnost lista je bila na platnicah in naslovnici tudi Slomškova podoba in njegovo geslo: Veri, vzgoji, pouku. V listu so sodelovali tudi kateheti in z razgledanostjo prinašali sodobna pedagoška razmišljanja predvsem iz nemškega kulturnega kroga. Pogled na obravnavo le enega od vzgojnih elementov, to je kazni in nagrad, kaže, da se objavljena splošna stališča katoliških pedagogov do vzgojnih problemov niso bistveno razlikovala od pisanja na liberalni strani. Proti klečanju kot obliki kaznovanja v šoli, še posebno pri verouku, so bili najodločneje prav kateheti. Kakor je bilo veliko spodbud učiteljstvu k potrpežljivosti in ljubeznivosti, so se jim kdaj zapisali tudi drugačni primeri sicer že dolgo prepovedane telesne kazni, ki so jo načelno odklanjali in je veljala za učiteljev neuspeh. List je seveda pisal v duhu katoliških vzgojnih načel, a objavljaj tudi osebna mnenja. Zato stališča v člankih težko posplošujemo v skupna mnenja slomškarjev, gotovo pa sodijo v krog katoliške pedagogike. Slovenski učitelj je izhajal redno, največkrat kot mesečnik, v letih gospodarskih stisk in političnega pritiska pa le nekajkrat na leto. Tudi oprema lista je kazala na različen položaj organizacije in število naročnikov. Leta 1908 so imeli okoli 800 naročnikov, 1919 skoraj 1300 (med njimi 290 učiteljic in 124 učiteljev, 469 šolskih vodstev). List je v 45 letnikih izšel na dobrih 14.000 straneh.

Nekateri člani Slomškove zveze so bili pri zunajšolskem delu vneti za društveno, drugi za gospodarsko delo, nekateri pa niso bili tako dejavni. Člani društva so tako delovali med mladino pri protialkoholnem gibanju, ki so ga pravzaprav vodili, se zavzemali za pouk manj nadarjenih otrok in za psihološke elemente vzgoje ter za delovno šolo z dejavnim sodelovanjem učencev pri pouku. O tem so zavzeto predavali na zborovanjih podružnic in osrednjega društva ter pisali v društveno glasilo. Zborovanja je Slomškova zveza pripravljala v Ljubljani, pogosto povezana z drugimi katoliškimi prireditvami: tako s katoliškimi shodi, ki so sooblikovali tudi društvene začetke. Za izobraževanje članstva so od 1921 pripravljali tudi poletne socialnopedagoške tečaje v Celju, nato na Brezjah, kjer so se tudi sicer pogosto shajali. Dvajsetletnico društva so slavili v Mariboru. Društveni občni zbori so bili sprva v letih liberalne politične prevlade redkejši (1901, 1903, 1907), nato pa so jih sklicevali vsako leto, razen med vojno. Prva in zelo dejavna Podružnica Slomškove zveze v Idriji (1901–1924) je po prvi svetovni vojni ostala na območju, ki ga je zasedla Italija, na Štajerskem pa se Slomškovi zvezi tudi tedaj ni uspelo prav široko uveljaviti. Podružnice Slomškove zveze so tako ostale pomembne predvsem v osrednji Sloveniji. Konec leta 1919 je štela Slomškova zveza na Slovenskem skoraj 500 učiteljev in učiteljic (liberalna Zaveza pa 2200, pri čemer so bili posamezni učitelji včlanjeni pri obeh, nekateri pa nikjer), leta 1926 pa je bilo v Slomškovi zvezi v 12 podružnicah včlanjenih 431 učiteljev in učiteljic. Vloga učiteljic v Slomškovi zvezi ni bila majhna, saj so že ob ustanovitvi pomenile večino njenega članstva, ker so bili njihovi moški kolegi dovzetnejši za tedanja ostra nasprotovanja liberalne strani, deželnih oblasti in učiteljskih kolegov. Tako so bile učiteljice navzoče v vodstvu Slomškove zveze

od njenih začetkov. Nekatere učiteljice so se javno uveljavljale tudi kot izjemne govornice, več je bilo zavzetih pedagoginj, ki so redno sodelovale s predavanji na društvenih zborovanjih in objavljale v »Slovenskem učitelju«, dejavne pa so bile tudi pri drugem zunajšolskem delu. Kakor je liberalna Zaveza iskala stike s tako usmerjenimi učiteljskimi društvi v monarhiji, posebej med Slovani, se je Slomškova zveza povezovala s sorodnimi katoliškimi organizacijami. V novi državi so s povezovanjem s katoliškimi učitelji na Hrvaškem takoj po prvi svetovni vojni računali kar na skupno Unijo krščanskega učiteljstva v Jugoslaviji, pozneje še na širšo povezavo slovanskega katoliškega učiteljstva. Posebno tesne stike so imeli s katoliškim učiteljstvom na Češkem.

Po koncu vojne je bila med učiteljstvom velika pripravljenost, da presežejo politične ločitve pri skupnem delovanju, ne glede na politične usmeritve liberalnih učiteljev v Zavezi jugoslovanskih učiteljskih društev in katoliških v Slomškovi zvezi. Učiteljstvo je konec leta 1918, že v novi državi, pod deželno vlado dr. J. Brejca, ko je bil prosvetni poverjenik dr. Karel Verstovšek (SLS), doseglo tudi tolikokrat zahtevane uradniške plače. Pozneje je učiteljstvo dobilo še položaj državnih uradnikov (1923), a na škodo dotlej upošteevane službene stalnosti na učiteljskih mestih. Tradicionalno vodstvo liberalne učiteljske Zaveze (Luka Jelenc), strankarsko povezano s Pribičevićevimi demokrati (JDS – SDS), je ob oblikovanju vsejugoslovanske unije učiteljstva to združitev spretno obrnilo sebi v prid. Slomškovo zvezo so kot regionalno (deželno) društvo, ki je bilo še politično usmerjeno (»klerikalno«), izpustili iz vsedržavne povezave. Kot predstavnica vsega slovenskega učiteljstva se je liberalna Zaveza, deklarirana kot stanovska organizacija, julija 1920 vključila v novo Udruženje jugoslovanskega učiteljstva (UJU) in delovala naprej kot ljubljansko poverjeništvo te učiteljske organizacije. Kako se je razlikovala deklarirana stanovska usmeritev Zaveze/UJU od realnosti, razkriva tudi korespondenca članov z vodstvom organizacije, ki je z vsemi močmi ohranjalo odločno liberalno smer. Za vsakega učitelja pač ni bilo prostora v politično profiliranih okrajnih učiteljskih društvih UJU. A učiteljstvo le ni bilo tako spolitizirano kot vodstvo njihove organizacije. Kljub »mariborski resoluciji« učiteljskega okrajnega društva, ki je že 1920 jasno zagovarjalo nestrankarsko usmeritev učiteljskih društev, je uspel poskus depolitizacije šele deklaraciji koroškega učiteljskega društva na skupščini UJU v Celju julija 1926. Na depolitizacijo organizacije osnovnošolskega učiteljstva sta vplivala tako vodstvo šolske uprave v Ljubljani (dr. Dragotin Lončar, v času prosvetnega ministra Stjepana Radića) kot predvsem boleče izkušnje politične protekcije in kazenskih premeščanj po »službeni potrebi«. Te oblike kulturnega boja kot načina političnih nasprotovanj v šolstvu je občutilo slovensko učiteljstvo obeh prevladujočih idejnih usmeritev ob pogosti menjavi vladnih koalicij.

Na Slovenskem je po vojni ob avtonomistični SLS ostajala liberalna politična opcija sicer v veliki manjšini, a je lepo uspevala v povezavi s centralističnimi strankami v jugoslovanski državi. Od konca 1920 je slovensko učiteljstvo tako doživljalo liberalno prevlado. Izjema je bila v letu 1924 (27. 7. do začetka novembra), ko je bila SLS vladna stranka v Davidovičevi vladi in prosvetni minister dr. Anton Korošec. Vsako učiteljsko spremembo v tem času

je glasna liberalna stran primerjala s terorjem proti liberalnemu učiteljstvu med Šušteršič-Lampetovem obdobjem, t.j. med oblastjo SLS na Kranjskem 1908–1918. Kljub velikim časopisnim naslovom in hudim besedam so leta 1924 lahko pokazali le na posamezne primere političnih premeščanj učiteljstva. Pred letom 1908 je član Slomškove zveze teže postal nadučitelj, pozneje pa je bilo desetletje prav nasprotno. Vsaka politična oblast je bolj naklonjena idejnim, še bolj pa političnim somišljenikom kot pa strokovnosti. V učiteljskem časopisju so pisali marsikaj, obtožbe so bile hude, a kaže, da sta bila tako prvenstvo kot množičnost premeščanj učiteljev kot državnih uradnikov na liberalni strani. Ta je nato konec leta 1924 politično primerno popravila ukrepe SLS in njej bližnje Slomškove zveze. Leto 1925 je bilo za Slomškovo zvezo kar leto premestitev in preganjanja. Tisk je poln seznamov premeščenega učiteljstva. Za uravnotežen pogled na medsebojna obtoževanja bi potrebovali analizo posameznih primerov: za zanimiv zgled je lahko službena pot Ivana Štruklja, od 1918 voditelja Slomškove zveze, ali katerega od njegovih društvenih kolegov.

Tako je na obeh političnih straneh učiteljstva zmagovala zavest, da »povračilo« zdaj tej, zdaj drugi strani ob tedaj pogosti spremembi vladajoče politične smeri zares škoduje le učiteljstvu. Pri uveljavitvi zamisli depolitizacije strokovne organizacije je bila odločilna tudi podpora učiteljstva na večinski liberalni strani, ki je omogočila vključevanje slomškarjev v stanovsko/sindikavno in nepolitično učiteljsko zvezo UJU oz. v njena okrajna društva. Kar je bilo kamen spotike leta 1920, so tedaj splošno sprejemali: katoliško usmerjeni učitelji so 13. 11. 1926 razpustili Slomškovo zvezo in oblikovali Slomškovo društvo kot kulturno (idejno) društvo s pedagoškim glasilom Slovenski učitelj, ki je izhajal vse do leta 1944. Nekdanji člani Slomškove zveze so se ob koncu leta 1926 in v začetku 1927 včlanili v okrajna učiteljska društva UJU, nasprotniki deklaracije pa so izstopali iz organizacije. Tako je depolitizacija UJU sicer začasno ločila ekstremno liberalno (unitaristično) manjšino slovenskega učiteljstva, ki je oblikovala list in društvo Edinstvo ter se zavzemala za »narodno in državno edinstvo«. V bistvu pa so imele te ideje resno gospodarsko podlago v obvladovanju »učiteljskih gospodarskih organizacij«: tako Učiteljska tiskarna v resnici ni bila last učiteljske organizacije, temveč le dela njenih članov, ki so kot zadružniki razpolagali z njenim premoženjem in imeli od dobrega poslovanja tudi otipljivo korist. Učitelji edinjaši so se do konca 1929 s prizadevanjem vodstva UJU spet bolj vključili v organizacijo. Ta je po več kot četrt stoletja organiziranih idejnih nasprotovanj postala edina stanovska (sindikalna) organizacija slovenskega osnovnošolskega učiteljstva, čeprav so se idejne in politične razlike med članstvom kdaj še čutile. Med srednješolskimi profesorji takšne delitve ni bilo.